

YU ISSN 0353-9008

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКУ КУЛТУРУ

ГЛАСНИК

БАШТИНА

СВЕСКА 41

ПРИШТИНА – ЛЕПОСАВИЊ
2016

САДРЖАЈ

КЊИЖЕВНОСТ

- Јасмина Љ. Кнежевић, *Сан у језику Ђорђа Марковића Кодера: заборављени Код(ер)* 11
- Марија С. Јефтимјевић Михајловић, *Бањански њеаџар айсурда („Суџра сџиже Госјодар“ Пеџра Сарића у свејлу бекејовске филозофије чекања)* 35

АРХЕОЛОГИЈА

- Марија М. Савић, Небојша Д. Ђокић,
Конџинуиџеј анџичких комуникаџија на џлу римске џровинџије Горња Мезија 51

ИСТОРИЈА

- Мирослав М. Поповић, Сџефан Драџуџин
и Римокаџоличка црква 77
- Срђан Б. Младеновић, *Поседи Римокаџоличке цркве на Косову и Меџохији у средњем веку* 101
- Весна С. Зарковић, *Уџиџај Аусџроуџарске на збивања у Пљеваљском санџаку у џрвој деџенији XX века* 111
- Иван М. Беџић, *Миџровачка Косовска банка између два свејска раџа* 129
- Далибор З. Велоџић, *Раџни џланови војске Краљевине СХС/Јуџославије џрема Алданији 1928–1938* 145
- Јован Ј. Алексић, *Зайварање државне, оснивање самоуџравне и џоновно оџварање Државне реалне џмназије у Косовској Миџровиџи 1932. и 1933. џодине* 157

Милош М. Дамјановић, <i>Нейийични Руси: Калмници, Јевреји и Цијани међу белоемијранѿима у Јујославији 1918–1941</i>	171
Милутин Д. Живковић, <i>Нови Пазар под окуиацијом и судбина новопазарских Јевреја</i>	195
Александар М. Динчић, Дејан Д. Антић, <i>Орјанизација војних формација Јујословенске војске у ошацибини у Македонији (1941–1942)</i> ..	211

ИСТОРИЈА КУЛТУРЕ

Живорад М. Миленовић, <i>Фактори ушцаја образовања на тејолишичке и војнолишичке промене у свейу</i>	233
--	-----

ПОЛИТИКОЛОГИЈА

Срђан Словић, <i>Гроцијусов концепт природној и међународној йрава (Студија случаја Косова и Мејхохије)</i>	253
Милош Д. Миленковић, <i>Злоушреда овлашћења носилаца йолицјске власи за време усавобранишеској режима</i>	267

ПРИКАЗИ

Каменко М. Марковић, <i>О стваралашиву Злашка Павловића</i>	287
Упутство ауторима	291
Упутство рецензентима	295
Списак рецензената	295

УДК 314.15:323.15(=161.1)(497.1)“1918/1941”

Милош М. ДАМЈАНОВИЋ*

Универзитет у Приштини – Косовска Митровица

Филозофски факултет

НЕТИПИЧНИ РУСИ: КАЛМИЦИ, ЈЕВРЕЈИ И ЦИГАНИ МЕЂУ БЕЛОЕМИГРАНТИМА У ЈУГОСЛАВИЈИ 1918-1941

Айстїраќї: Српски народ је у новој држави насталој после Првог светског рата ушао у заједницу са новим народима и градио нова међуетничка искуства и односе. У међуратном периоду интерактивне социјалне релације остваривао је, не само са, традиционално настањеним народима на југословенском простору, већ и са етничким елементима, доспелим у скромном броју и са широких евроазијских пространа. Међу бројним и разноврсним руским белоемигрантима, које је точак историје довео и зауставио на српске етничке и историјске територије, налазили су се и нетипични Руси, несловенске руске мањине попут Калмика, Јевреја и Цигана. Изузев донекле, калмичке прошлости, њихов приватни живот али и колективна историја на југословенском тлу слабо је осветљена у домаћој и светској историографији. Циљ овог рада је, да барем делимично баци светло и пружи увид у тај сегмент југословенске и белоемигрантске повести. Реконструкција њиховог живота у Југославији урађена је претежно помоћу тадашње штампе, која пружа захвалан обим грађе и представља значајан историјски извор за овај предмет истраживања. Иако су, само изузетно, поједини припадници ових етничких група остали оставили значајан траг у српској култури, и без обзира што нису опстали као компактна заједница, услед бурних и трагичних епизода у прошлости балканске ветрометине, њихова просторно-временска егзистенција чинила је саставни део живота народа на Балкану, што је чини довољно занимљивом за истраживање и битним прилогом етничким и мањинским студијама.

Кључне речи: Белоемиграција, Руси, Калмици, Јевреји, Цигани, Југославија, Срби.

* докторант, milos_damjanovic@yahoo.com

Велике демографске промене које су задесиле Русију током Великог рата, револуција и грађанског рата изазвале су дубоке, тектонске социјалне поремећаје и ван граница ове простране царевине. Евроазијски џин постао је невољни извозник људског капитала, који је са сузама у очима напуштао вољену отаџбину, монденски се проводио по европским метрополама или таворио по периферији ратом разореног континента, меланхолично ламентовао над судбином домовине, вечном носталгијом ишчекивао мистериозан и спасоносан повратак у своје губерније и даче, или се пак лавовски борио за повратак у мајчицу Русију.

Огромни таласи руских избеглица који су у неколико наврата заплуснули обале европског копна, оставили су далекосежне последице по даљи развој, судбину и изглед како напуштене земље, тако и друштва у која су осеком избачени. Ратом девастираној и осакаћеној Европи добродошли су били високошколовани руски емигранти, способни и вољни да радом у својој струци а кроз сређивање приватног живота, допринесе и развоју домаћина. Сенку на идиличну симбиозу бацали су примери предатора на унесрећене и беспомоћне прогнанике. С друге стране, европско племство, буржоазија и капиталисти нашли су интереса у пријему руске аристократије, чијег су покретног богатства и драгоцености могли да се дочепају на јефтин, брз и лак начин.

Ни новоформирана јужнословенска држава није била изузетак у том погледу. Српски народ је посебно био погођен и ненадокнадиво оштећен у Првом светском рату, што се огледало не само у потпуној привредној деградацији, него још више у биолошком страдању које га је задесило. Српска популација је десеткована што на фронту, у рововима, то и на свом огњишту од руку непријатељских злочинаца жељних освете и реваншизма због изненађујућих пораза претрпљених од једне мале, балканске, привредно слабо развијене нације. Младој држави, са почетничким еланом за обнову и модернизацију у послератном, мирнодопском периоду, било је потребно квалификовано радништво и чиновништво, свеж капитал, али и здраво мушко становништво, за којим се указала велика потреба, услед недостатка проузрокованог незамисливо бројним губитком мушког становништва Србије у Првом светском рату.

Још најмање два фактора су утицала на одобравање пријема и насељавања руских избеглица у Краљевину СХС. Један је свакако била добра воља регента Александра Карађорђевића да се на својеврсан начин одужи пријатељској и савезничкој земљи за све политичке, војне, економске и друге услуге, помоћ и пожртвованост коју је пружила Србији у, за њу дотад најтежим историјским тренуцима и највећим искушењима. Сем личног регентовог омажа, сентименти српског народа су били други меродаван чинилац за прихват руских избеглица, дочеканих на најпријатнији и најгостољубивији

начин. Традиционално русофилски оријентисано српско становништво, с посебном пажњом и љубављу дочекало је своју страдалничку словенску браћу. Духовна блискост два православна народа, заједничко древно генетско порекло, сродни језици и словенска великодушност додатно и посредно су утицали на српско испољавање срдачности према Великом брату са Истока, и руско брзо и целовито адаптирање у нову средину.

Структура белоемигрантских миграната није била једнообразна. Мултиетничко и мултиконфесионално руско царство оставило је трага и на шареноликост белоемиграције. Међу непрегледном и унесрећеном избегличком руљом, као у калеидоскопу, нашли су се заробљени људи поларизованих политичких погледа али јединствени у антисовјетској оријентацији, људи сличних судбина али различитих вера, народности, раса, обичаја, језика, културе и стила живота. Број белоемиграната у Југославији је варирао током година, услед фазног усељавања, њихове миграционе мобилности, и негативног природног прираштаја. Максималну бројност белоемигранти у Југославији су имали у првим годинама миграције, када их је било негде око 45.000, да би годинама њихов број постепено опадао, услед исељавања и високог морталитета тј. негативне стопе природног прираштаја, па је тако, према подацима Државне комисије за помоћ руским избеглицама у Југославији 1938. године живело 31.500 руских избеглица.¹ Од тога, само је око 4.500 њих имало југословенско поданство, док је 27.400 живело под режимом дозвола за становање, а за путовање у иностранство служили су се Нансеновим пасошима. Највећи број белоемиграната био је сконцентрисан у великим урбаним језгрима широм државе. У Београду их је било око 9.000, у Загребу око 2.000, у Нишу око 700, у Сарајеву 500, у Новом Саду око 300, у Скопљу преко 300, у Белој Цркви око 700, у Панчеву око 250, у Дубровнику око 180, у Херцег Новом око 200, у Великој Кикинди око 200, итд.² Школованост руских белоемиграната остављала је снажан утисак на домицилане резиденте, а дружење с књигом и на јавном месту, опазили су српски новинари, уз позитиван гест о томе: „Када у Београду неко у шрамвају чийа књиу... то је обично Рус“.³

*

Емиграционе струје и кримска евакуација одвели су у прогонство више од 1000 Калмика. Били су то махом војници из рата, али су избегли и виши свештеници поклоници Лама, затим лекари, адвокати, официри и учитељице народних школа. У иностранству, ван свога завичаја, су се прикупили и образовали средишта у Француској, Чехословачкој, Бугарској и Југославији. Свуда су Калмици живели у слози, тешким животом радника и свуда су

1 *Правда*, Београд 10. август 1938, 9.

2 *Полићика*, Београд 26. јун 1936, 10.

3 *Полићика*, Београд 29. октобар 1936, 10.

удесили живот према својим хиљадугодишњим верским назорима и навикама. Наравно, преживели су много тешких тренутака и неретко се нелагодно осећали док се нису прилагодили животу у туђини. У Југославији, Калмици су формирали своје насеље на крајњој периферији Београда, да буду ближи природи. Рођени и одгојени у степама, нису подносили градски живот, са облацима прашине и одсуством зеленила. Прирођени коњаници, и овде су наставили да привређују са коњима као таљигаши на земљаним радовима и као кочијаши за превоз путника и робе. Нерегулисан градски саобраћај, прометност на путевима, неопрезност и ужурбаност учесника у саобраћају доводили су и до незгода чије су жртве биле и калмички радници. Један такав случај збио се 1925. године, када је у београдској улици краља Александра, општинско возило које је поливало и прало улицу прегазило Комака Шоканова у тренутку када је намеравао да претрчи преко улице. Том приликом, несрећна избеглица повредила је десну руку и леву ногу, преко којих су прешли точкови возила.⁴ У околини Карабурме, најчешће су превозили земљу. Осим тих сезонских радова, бавили су се и израдом војне одеће. На тај начин, нису оскудевали ни у чему, иако нису живели у изобиљу. Били су јако побожни, па су узроком настанка тешких прилика у завичају сматрали слабење вере у Бога а зли усуд изгона из своје постојбине тумачили последицом адекватне Божије казне, како је то објашњавао школовани југословенски Калмик, шеф калмичке колоније у Београду др Ердне Николајев.⁵ Његовом иницијативом одржана је 15. јануара 1936. године у сали Друге београдске гимназије, хуманитарна акција за помоћ сиромашних калмичких студената, а у којој је учешће узела и одржала пригодно слово о будистичкој философији г-ђа Ксенија Атанасијевић, универзитетска професорица.⁶

Београдски Калмици, њих око 400, настањени претежно у два дела града – Мали Мокри Луг и Карабурма, изложени савременим тековинама цивилизације, делећи животни простор са конгломератом људи различитог порекла, склоности и навика брже су од осталих својих сународника ван престолице, напуштали своје културолошке оквире па су у процесу интеграције у српско друштво отишли најдаље. Међутим то удаљавање је било више него скромно, свакако ограничено и дозирано, слободно можемо рећи и симболично, и заустављало се на ретком мешовитом браку. До 1933. године, око 10-ак Српкиња склопило је брак са Калмцима. Из ових мешовитих бракова рођено је више деце, чија је физиономија претежно наликовала монголском тишу а само понекад белој раси.⁷

4 *Полијика*, Београд 16. април 1925, 6.

5 *Полијика*, Београд 20. август 1932, 4; *Полијика*, Београд 4. март 1938, 5.

6 *Полијика*, Београд 17. јануар 1936, 7.

7 *Полијика*, Београд 4. март 1938, 5; *Полијика*, Београд 27. мај 1933, 9.

Било је и примера именовања калмичке новорођенчади српским личним називима. Томе је пример Зора, ћерка Џозе Џампина, из Астраганске губерније, рођена 1927. или 1928. године. Родитељи мале Зоре, отац физички радник и туберкулозна мајка, живели су тешким животом у Београду, где су и добили приноу. Услед назавидних материјалних прилика, не могавши да пруже родитељску негу детету, родитељи су били принуђени да дају њихову ћерку под окриље и заштиту Материнском удружењу у Београду. Долазак калмичког детета у установу изазвао је праву сензацију. За запослене у Удружењу калмичко дете је деловало крајње егзотично, па су га одмах заволели, издвојили од осталих штићеника и пружили „специјални третман“. Прозвали су је „Малом Байерфлај“ и задовољно показивали свим посетиоцима Дома, као највећу атракцију. Мала Зора, једна од најмирнијих питомаца, брзо се одомаћила у Дому. Пријатан амбијент и безгранична пажња којом су је окружили, утицали су на то да мало Калмиче не заплаче од пријема у Дом и да се на све безазлено смеши. Томе је сигурно, допринела и свакодневна посета брижног оца, који је успевао да издвоји пола сата одсуства са посла ради обиласка вољене кћи.⁸

Овакав однос домаћег становништва према једном калмичком детету, сведочи изгледа да до дуготрајних блиских сусрета и контаката Југословена и калмичких беба није долазило масовно и учестало, да су Калмици своју децу подизали скоро искључиво унутар своје породице и заједнице и да своју децу нису слали у државне установе намењене боравку, нези и васпитању деце предшколског узраста. Тако су Калмици остајали лојални свом стилу живота, наслеђеном од предака из далеке Русије, резервисани према спољном свету а само појединци су чинили ситније или крупније искорачке којим би се удаљавали од свог калмичког микрокосмоса и приближавали околини. Старији и непросвећени мештани Малог Мокрог Луга, Калмике или Калмуке, како су их још називали Срби, мешали су са најпознатијим народом монголске расе – Кинезима. Присуство Азијата унело је свежину, колоритет и богатство у руралну средину. Парадигматичан је пример реакције староседелачке популације на боравак нових житеља. Уочљивост новог етничког елемента и новог религијског садржаја најбоље илуструју речи једног њиховог српског суграђанина, чика Пере - „*Ейе йи йу, у наш Мокри Луї, имамо сад шриес и чейшири вере... Имамо и Кинези...*“. Млађи свет, умео је да донекле направи разлику и Калмике не поистовећује са Кинезима, што се огледа у коментару једног малишана: „*Нису йо, чича, Кинези... То су будисйи...*“. Није јасно да ли је коментар малог детета одраз непознавања посебне етничке припадности Калмика или представља доживљавање истих као Срба, само друкчије, будистичке вероисповести. У овом другом случају,

8 Полишка, Београд 23. март 1928, 8.

то би указивало на равноправан положај калмичке заједнице са осталим становништвом, у очима већинског српског народа. Бројни Калмици били су кирајдије поменутог чика Пере, што сведочи о интензивним пословним односима новопридошлог народа са појединим домородачким становништвом.⁹

Међу Србима су Калмици наишли на срдчан пријем и великодушну добродошлицу, попут осталих руских емиграната али и уопште странаца. Локални Срби брзо су развили симпатије према овом мирном, вредном, традиционалном, оданом и захвалном народу. Појединци су се чак потрудили да удовоље калмичким верским потребама, па је тако један, добростојећи православни Србин, индустријалац Милош Јаћимовић¹⁰ уступио своје имање у сврху изградње пагоде и обезбедио грађевински материјал за њено подизање. Изградња будистичког храма, првог те врсте у Европи, завршена је 1929. године, када је обављено и њено освећење. Ова пагода служила је као молитвени дом не само југословенским Калмицима, већ и осталим изгнаним Калмицима који би се нашли на пропутовању кроз Југославију, а била је и предмет интересовања европске научне јавности која ју је походила из истраживачких побуда.¹¹ Пре подизања овог храма, Калмици су за потребе религијског живота изнајмљивали објекте на неколико локација у околини Београда – у другом, тако закупуеном објекту, који је у употреби био од 1925. до 1929. године, служио је свештеник Манчуда Буринов.¹²

У маломокролушкој калмичкој колонији било је пре Другог светског рата око 40-ак мушке и женске деце стасале за школу. Многа деца била су лишена образовања, па и обичног надзора и кућног васпитања, услед приморености њихових родитеља да раде током целодневног времена. Калмици су за просветне циљеве сазидали поред храма и просторије за школу, које су током наредне 1930. године стајале празне, без школског инвентара, а услед недостатка финансијских средстава за њено опремање. То је био мали приземни објекат, окречен белом бојом и са спољње и са унутрашње стране, а састављен од две собице. У овој кући становали су један стари свештеник и чувар храма и један млађи духовник, који је сем тога обављао учитељски позив. У четири реда учионице биле су распоређене клупе у које су се смештали калмички ђаци, држећи велике књиге на коленима, и учећи матерњи калмички језик и будистичку веру својих предака. Ову недељну, калмичку школу похађала су она калмичка деца која су се едуковала у српским државним или руским приватним школама у престоници. Скроман школски

9 *Полијшика*, Београд 31. октобар 1936, 6.

10 Тома Миленковић, *Калмици у Србији 1920-1944*, TRACO / ИСИ, Београд, 1998, 106, 107.

11 *Полијшика*, Београд 20. август 1932, 4.

12 Т. Миленковић, *Калмици...*, 94, 95, 97; *Иллюстрированная Россия*, Paris 13. август 1927, 12.

намештај, укључивао је још и један климав сточић за предавача и малу црну таблу. Школа је била сасвим необична и због тога што се није примењивало званично испитивање, нису се користили никакви записници или какав други формулар за бележење похађања наставе и успеха ученика. Школу је 1938. године похађало 30-ак ученика различитог старосног доба, који малтене никада нису били у пуном броју; настава се одвијала једном седмично, у недељу од 14 до 16 часова. Рад учитеља се није плаћао, нити је постојао и деловао какав надзорник, инспектор или томе слично. Само понекад, старији свештеник је присуствовао настави и надгледао рад свог млађег колеге. Постојао је само један разред, који се поново похађао сваке наредне године, од почетка до завршетка редовног школовања калмичке деце у државним или приватним школама. Услед тога, у учионици су заједно седели ђаци различитих генерација, од 7 до 17 година, од основаца до гимназијалаца, па је понекад током наставе долазило до испољавања несташлука међу њима, када би нпр. мали Калмици повлачили за плетенице своје старије сунароткиње. Оцене задобијене из веронауке, вероучитељ је прослеђивао школским установама које су похађали одређени Калмици, и ту оцену су за тај предмет добијали у државним или приватним школама са редовном наставом.¹³

Поред своје главне колоније у блатњавој околини Београда, руски Калмици пронашли су уточиште и у другим деловима јужнословенске државе. Бројна колонија руских козака будистичке вероисповести настањивала је и Карађорђево, у близини Бачке Паланке, где су на државном добру упослени као јахачи и коњушари. И овде су Калмици одржавали заједничке везе, светковали своје верске празнике и неговали колективни етнички дух. Без обзира на присне међусобне односе, чврсте кохезивне споне и узајамну међузависност, до личних несугласица, и чак озбиљнијих сукоба је долазило и унутар ове мале али вишеструко повезане заједнице. Иза таквих спорова и инцидената стајали су углавном приватни мотиви, а народна весеља умела су послужити као згодна прилика и параван за прикривање законски недозвољених поступака. Крвави злочин почињен је приликом једне прославе будистичке Нове године 1927. године, а породична трагедија задесила је Мангасове, чији су неки чланови и сами били виновници хомицида. Отац породице, Шири Мангасов, са својом женом Шаром и четворо деце, породични мир пронашао је после хаотичних збивања у Русији, у мирном, равничарском месташћу у Бачкој. Брачни пар дочекао је Нову годину у кући својих пријатеља, где је остао и веселио се до касно у ноћ. Супруга је мужа испратила до заједничког дома и вратила се назад у комшилук. По каснијем, поновном повратку кући, затекла је свог супружника закланог. Полицијска истрага је показала да су иза убиства несрећног Ширија, стајали Шара Мангасов,

13 *Полишка*, Београд 20. август 1932, 4; *Полишка*, Београд 4. март 1938, 5.

њен брат Лица Џувинов и његови пријатељи Александар Чукарин и Карол Манцинов. Учесници овог злочина дошли су на идеју да напију жртву, како би је у сну, лакше и без проблема ликвидирали. За алкохолисање Шири побринула се Шара, док га је Џувинов држао а Чукарин и Манцинов клаали. Мотив за крвав исход брачних односа крио се у породичном насиљу и зостављању које је трпела Шири и забрани Џувинову да живи код своје сестре, у дому породице Мангасов. Изгледа да је Шири била и у забрањеним односима са једним од наведених убица.¹⁴ Овим језивим и сличним спорадичним, неуобичајеним дешавањима, животна идила калмичких будиста у Југославији била је привремено нарушавана.

Осим прославе будистичке Нове године, документована је и прослава будистичког благодана „Ова“. Овај празник, посвећен сусрету Буда са Делкен-Езен-Цаган-Авгу (Владалац света Бели старац) обележава се на отвореном простору, најчешће на каквом природном узвишењу, брежуљку. Београдски Калмици су 26. маја 1933. године, церемонију прославе празника „Ова“ организовали у дворишту иза храма. Од 13 ч почели су да се прикупљају калмички верници са свих страна града а њима су се придружили и поједини радознали Београђани, међу којима је било и људи из дипломатског кора, попут саветника чехословачког посланства, г-дина Рајсера. Знатичељан је био и калмички комшилук који је нагрнуо на ограду око храма, ишчекујући почетак слава. За ову јединствену и значајну прилику, Калмици су се потрудили да дођу свечано и пристојно одевени. Најпре су улазили у храм, и са рукама склопљеним на срцу дотицали се челом шарених предмета око олтара и стакленог ормара са статуом Буда. Одавали су почаст и Цаган-Авги, чији је кип, окићен зеленилом, стајао са десне стране Будиног ормара. Главни део богослужења руковођен је од стране свештенства. За два ниска стола, претрпана „жрџивама“ (жито, бисквит, обична и обојена вода, једна печена овчија глава и др.) села су три свештеника, од којих двојица у орнату, пошто трећи свештеник није могао себи да приушти орнат услед слабе куповне моћи. Верници – мушкарци, жене, деца, окружили су свештенике и поседали на клупе или траву, склопивши руке у молитвени положај. Свештеници су изговарали молитву да би затим наступио врхунац чинодејствовања. Слика Цаган-Авге, изнешена из храма на украшеној мотки, дуго је шкропљена млеком, уз звоњење звонцета, тамјанов дим и узвике егзалтираних верника: „Цев-цук... цев-цук... цев-цук!“. Током обреда, клер се захваљивао и благословио Југославију и њеног суверена, краља Александра Карађорђевића. После официјелног окончања ритуала, у духу традиције, калмичка деца узела су учешће у симулирању витешких игара, као и у рвању, скакању, трчању, изазивајући дуготрајне овације и радосне осмехе на лицима посматрача.¹⁵

14 *Време*, Београд, среда 9. март 1927, 3; *Полиџика*, Београд 9. март 1927, 8.

15 *Полиџика*, Београд 27. мај 1933, 9.

Оданост и захвалност Калмика новој држави огледала се и у следећем чину – наиме, они су непосредно по убиству краља Александра, у складу са својим верским традицијама одржали четрдесетдеветодневни помен покојном владару у свом храму. Последњег дана помена „На њомен се искупила цела будистичка колонија у Београду, људи, жене и деца. Ма да је био радан дан, Калмици су у 10 сати оставили своје коње и кола којима зарађују себи хлеб иреносећи грађевински материјал а Калмикиње своје шиваће машине којима њомажу људе шијући рубље и униформу за војну одећу, и радничке кожне каиуће и њаишке за њијацу. Сви су они дошли у храм, где је њоред олњара био њорњрећ Краља Александра увијен у црнину, а њоред њорњрећа била заљањена нарочиња кандила („зул“)“. По окончању помена „бакша“ и председник колоније, др Ердне Николајев одржали су говоре у којима су истакли да „Захваљујући љубави југословенској народа и његовој Великој Владара блајојочившеј Краља Александра I, ми се, Калмици, нисмо за ових 14 година осећали овде као у њиућини. Ми њо нећемо заборавићи. Смртј Краља-Хероја велики је јубићак за југословенски народ. За нас Калмике, које је Он њолико задужио указујући им јосњојримсњиво и њомажући их, бол је њолики, да смо ми изјубили наду и њојњору у живоју. Ми њризивамо своја великоја Буду, да Краља-Мученика њрими себи њо Његовом достњојансњиву и заслужама, и да нисњошње блајослов Његовом наследнику, Краљу Пењру II, да би Он усњешно довршио дело Своја Великој Оца“.¹⁶

Београдски Калмици прослављали су и највећи и најсвечанији ануални будистички празник „Цахан Сар“ (Бели месец). За овај циклични празник изводио се ритуал у славу „Белој месеца“. Верници су ову свечаност прослављали са највећим пијететом испред главног и јединог олтара у храму, у подножју окренути лицем ка симболу своје вере – статуи Буде. Велики свештеник „бакша“ и његов помоћник „хељун“ седели су огрнути великим пурпурним плаштевима на трону, по страни олтара и гласно читали молитве упућене Свевишњем, док су верници за њима понављали побожне речи. Наизменично су бакша и хељун, усред молитве, ударали у гонг и тиме појачавали пулс свечаног обреда, па су тиме сви присутни били захваћени трансом највеће побожности. Старији верници, заузели су предња места, ближе олтару и седели, као и остали, на њиимима, пребирајући прстима „чојку“ – патрицу и молећи се полугласно, речима: „Ом мањи бед мехом“ (Свима живима нека буде добро). Током трајања обреда, верници су обилазили повремено око храма, са чојкама и молили се. Они који су сматрали да су много грешни, обилазили су чешће и дуже око храма, како би се, по веровању, очистили од греха. Жене су током свечаности биле посебно очешњане, са раздељком по средини главе. У храму су жене биле одељене од мушкараца, седећи са девојчицама са леве стране испод свештеничког трона, док су мушкарци

седали у средини и са десне стране од трона. Целивали су тло и клањали се склопљеним рукама три пута Будиној статуи. Понављајући исте радње, церемонија је потрајала током целе ноћи, до позних јутарњих часова. Тако је окончана прослава првог дана празника Цахан Сар који траје 30 дана, са истим богослужбеним процесима.¹⁷

*

Руски белоемигранти јеврејског порекла припадали су хетерогеним идентитетским категоријама, које су повезивале само две карике – заједничко етничко порекло и антибољшевизам. Међу њима било је неколико различитих групација – потомци мешовитих руско-јеврејских бракова; покрштени Јевреји; национално асимиловани, русификовани Јевреји и Јевреји који су одржали своју етничко-верску посебност. На самом почетку 1938. године међу 26.790 регистрованих белоемиграната било је 232 будиста и 237 мојсијеваца.¹⁸ Имајући у виду да је број Калмика свакако био већи од пописаног, вероватно је и број белоемиграната јеврејског порекла умањен, услед разних идентитетских криза и асимилационих процеса. Специфичност јеврејских белоемиграната се огледала првенствено на пољу образовања и привређивања. Углавном се радило о интелигенцији диференцираног профила – лекари, уметници, научници, професори, па су сходно томе, ове особе уживале сигуран, сталан и цењен посао и стицале завидне приходе. Неки од њих, досегли су култни статус унутар своје професионалне заједнице, попут византолога Острогорског или оперског певача Зиновјева.

Леон Зиновјев се школовао у Одеси и постигао сјајне успехе у својој бранши, најпре у Русији а затим и у иностранству. Био је технички усавршен драмски тенор изузетног дијапазона. Са белом емиграцијом, преко Италије, настанио се у Београду. У београдској опери је са великим успехом наступао од августа 1921. до јуна 1926. године, када је због болести био принуђен да заврши са својим уметничким позивом. Преминуо је током богослужења у београдској синагоги 3. јула 1927. године.

Академик Григорије Острогорски је за разлику од Зиновјева, који је остао привржен јудаизму, себе пронашао у византијској духовности. Иако дете мешовитог руско-јеврејског брачног пара, јеврејска мати Александра Леман није одгајала сина у јеврејском духу. Свестан свог семитског порекла, по успону нацизма, као „*йолу-Јеврејин*“ напустио је Немачку, где је дотле живео и доселио се у Београд¹⁹, где је на локалном универзитету наставио бриљантну

17 *Време*, Београд 4. март 1938, 7.

18 Тома Миленковић, Момчило Павловић (ур.), *Беломиграција у Југославији 1918-1941, том I*, ИСИ, Београд, 2006, 98.

19 Милан Ристовић, *У йойрази за уйочишиџем – Југословенски Јевреји у дексџиву од холокауста 1941-1945*, ЈП Службени лист СРЈ, Београд, 1998, 30.

професорску каријеру. Убрзо је добио и југословенско држављанство, 1935. године. Био је члан бројних престижних међународних академија и струковних асоцијација, лауреат знаменитих домаћих и интернационалних признања и награда, аутор око 180 научних радова. Умро је у Београду 24. октобра 1976. године, овенчан славом, угледом и поштовањем.²⁰ Осим Григорија, у Југославији је живео и извесни професор Ж. Острогорски, кога је бугарски краљ Борис, поводом прославе 50-годишњице Универзитета у Софији, 1939. године одликовао Орденом грађанске заслуге IV реда.²¹

Куриозитет је начин на који је Острогорски преживео Други светски рат и избегао Холокауст, сходно свом јеврејском пореклу. Нацистички окупатор се позабавио генеалогijом светски чувеног византолога, и упркос установљавању јеврејског порекла, поштедео га и оставио у животу, под изговором да јеврејски преци нису имали никаквог утицаја на његово васпитање. Чак су му дозволили да предаје на београдском универзитету. С тим у вези, јуна 1943. министар просвете Велибор Јонић обратио се изванредном комесару Танасију Динићу с молбом да још једном размотре случај Г. Острогорског за пријем на место универзитетског предавача: „*Што се тиче сумње о његовом јеврејском пореклу, најомиљем да су немачке власти испитале цело њај случај и утврдили да је његов деда по оцу испина био Јеврејин, али да ни овај ни његова родбина по оцу нису имали икојојоу никаквој утицаја на његово васпитање. Стога су немачке власти прешле преко њога и сајласиле се са његовим преузимањем на Универзитет*“.²²

Међу белоемигрантском интелигенцијом у Југославији истакао се и јеврејски професор политичке економије на Трговачкој академији у Београду Леонид Таубер (1872-1943). Овај некадашњи доцент Харковског универзитета активно је учествовао у образовним активностима намењеним руским емигрантима, па га тако затичемо међу тренерима на вишем трговачком курсу у Београду који је организовао Сверуски земски савез и на курсу економских и трговачких наука одржаним 1926. у Београду а у организацији Сверуског савеза градова. Био је и члан друштва Руска академска група и члан масонске ложе „Максим Коваљевски“.

Још један професор јеврејског порекла, бивши приватни доцент Петроградског универзитета, члан Лиге Обера, економиста Владимир Розенберг радио је као хонорарни стручњак у Министарству трговине и индустрије а у области агрикултурне хемије истакао се Виктор Нојгебауер, који је радио као стручњак на пољопривредној станици у Топчидеру и био

20 Александар Гаон (ур.), *Знаменити Јевреји Србије – биографски лексикон*, Савез јеврејских општина Србије, Београд, 2011, 89, 170, 171.

21 *Полијтика*, Београд 29. октобар 1939, 13.

22 *Љубинка Шкодрић, Министарство просвете и вера у Србији 1941-1944 – Судбина инститиуције под окупацијом*, Архив Србије, Београд, 2009, 122, 123.

на челу Савеза руских агронома, шумара и ветеринара. Професор анатомије на Медицинском факултету у Београду, наставник хигијене Руско-српске гимназије у Београду и члан управе Руско-српског друштва у Београду био је извесни И. Ф. Шапшал. Карактеристично је да су се чак и ови, цењени и признати беломигранти суочавали са антисемитизмом у редовима својих сапатника. Августа 1921. године Друштво руских научника у Југославији вршило је избор делегата за I конгрес руских емиграната у иностранству који је заказан у Прагу. Том приликом дошло је до расцепа и испољавања неслоге у Друштву, пошто је већина присутних гласала против предложених делегата Л. Таубера и И. Шапшала због њиховог јеврејског порекла.²³

Каква је била судбина руских Јевреја у Југославији током Холокауста у Другом светском рату остаје велика непознаница и енигма. Без сумње су и они дошли под удар Нирнбершког законодавства и геноцидне нацистичке политике. Из галерије јеврејских беломигрантских ликова презентујемо сагу о двојници њих. Неки су избијање Другог светског рата у Југославији и нацистичку окупацију дочекали у војничкој униформи, мобилисани ради одбране земље. У чину резервног војног официра заробљен је руски беломигрант, Јеврејин Евгеније – Жења Козински и одведен у логоре Трећег Рајха, где је мучен од Гестапа преминуо крајем 1944. године. Куриозитет је идеолошка и идентитетска трансформација овог беломигранта. Од антибољшевика, под утицајем пропаганде левичарских заробљеника у логору, постао је близак комунистичким круговима а од националног поистовећивања са Русима, иначе секуларни Јеврејин, због масовне сарадње руских беломиграната са хитлеровцима и отворене манифестације антисемитских ставова многих беломиграната, све више се враћао свом јеврејском пореклу и поносно истицао припадност библијском народу.²⁴ Остали чланови његове породице - отац, мајка и брат страдали су у окупираној Србији током ратне 1942. године. Из окупираног Београда породица Козински склонила се у унутрашњост, и доспела на Косово, у италијанско окупационо подручје, рачунајући на боље изгледе за спасење међу Италијанима, који нису познавали и примењивали политику биолошког истребљења и „коначној решења“ јеврејског питања. Међутим, на захтев немачких ратних савезника, италијанске окупационе власти на Косову испоручиле су Немцима око 50 српских

23 Тома Миленковић, Момчило Павловић (ур.), *Беломиграција у Југославији 1918-1941, том I*, ИСИ, Београд, 2006, 135, 148, 166, 210, 216, 223, 224, 415; Nina Berberova, *Ljudi i lože – ruski slobodni zidari u dvadesetom veku*, Paideia, Beograd, 2002, 145; Тома Миленковић, Момчило Павловић (ур.), *Беломиграција у Југославији 1918-1941, том II*, ИСИ, Београд, 2006, 225; Тома Миленковић, *Школовање деце емиграната из Русије у Југославији 1919-1941, Завод за уџбенике и наставна средства*, Београд, 2004, 263, 449.

24 Више о томе види: Сима Караогловић (ур.), *Дневник Жење Козинској*, Просвета, Београд, 1961.

Јевреја одбеглих у италијанску зону. Међу њима су били и Жењини најближи - отац Јаков Козински (Давида и Кларе), рођен у Кијеву; мати Нађа Медведовски, рођена у Одеси и брат Девик Козински, рођен у Кијеву 1917. или 1919. Сви су ликвидирани убрзо по испоручењу.²⁵

С друге стране, антипод Козинском био је његов сународник, белоемигрант Леонид Чудновски. Сензационално и невероватно звучи податак да је овај руски Јеврејин током нацистичке окупације Југославије служио аријевцима и био активан агент СД-а, али илустрације ради навешћемо и податак да је у Вермахту било мобилисано преко 150.000 војника јеврејског порекла.²⁶ Колико год чудно изгледало да су нацисти дозвољавали лицима јеврејског порекла да буду изузети од мера предвиђених за „коначно решење“ јеврејског питања, када су то виши интереси налагали допуштали су себи тактичку сарадњу са непријатељем бр. 1 и искоришћавање њихових потенцијала за сопствене циљеве. Пре избијања Другог светског рата у Југославији, Леонид је био срески начелник у Доњем Милановцу а истакао се у успешном гоњењу хајдука и кортешовањем за Радикалну партију. Осим њега, помиње се и неки Роман Чудновски који је у Октобарској револуцији командовао одредом који је заузео Зимски дворац. У Југославији је ступио у полицијско-управну службу и био срески начелник у Доњем Милановцу. Истакао се у спречавању британских диверзија на Дунаву у периоду 1939-1941 и вероватно био у немачкој обавештајној служби.²⁷

Међу християнизованим јеврејским белоемигрантима у Југославији, налазио се брачни пар Левицки. Супружници у белом мантилу, др Леонид и Фотина Левицки живели су и радили у Београду. Леонид је имао своју ординацију у кнез Милетиној улици, бр.83, где је свакодневно примао пацијенте и пружао им медицинске услуге. На радном месту, Леонид је изгледа покушао да изврши самоубиство 29. маја 1933. године, отровавши се неким медикаментом из свог асортимана. У покушају суицида затекла га је служавка, чијим је хитрим реаговањем и интервенцијом болничарске екипе, изгледа спречен фаталан исход.²⁸ Његова брачна партнерка и животна сапутница,

25 Michele Sarfatti, „Tra uccisione e protezione - I rifugiati ebrei in Kosovo nel marzo 1942 e le autorità tedesche, italiane e albanesi”, *La Rassegna Mensile di Israel*, Unione delle Comunità Ebraiche Italiane, Roma, vol. LXXVII, n. 3 (settembre-dicembre 2010), pp. 223-242; Милош М. Дамјановић, „Холокауст на Космету – студија случаја: Косовска Митровица“, *Тојола – часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина*, ЈУ Спомен-подручје Доња Градина, Доња Градина, год. II, бр. 2, 112-139.

26 Bryan Mark Rigg, *Hitler's Jewish soldiers – The untold story of nazi racial laws and men of Jewish descent in the German military*, University Press of Kansas, Lawrence, 2002, 1.

27 Тома Миленковић, Момчило Павловић (ур.), *Белоемигранција у Југославији 1918-1941, том I*, ИСИ, Београд, 2006, 145; Тома Миленковић, Момчило Павловић (ур.), *Белоемигранција у Југославији 1918-1941, том II*, ИСИ, Београд, 2006, 204, 273.

28 *Полицијка*, Београд 30. мај 1933, 12.

др Фотина Левицки била је запослена у Главној војној болници, у својству лекара. Преминула је октобра 1935. године и сахрањена на руској парцели београдског Новог гробља, где јој је 22. октобра следеће године даван годишњи помен.²⁹ Осим ових, лекарским позивом се бавио и чувени хирург Андреј Левицки, управник Санаторијума витешког краља Александра I Уједињитеља Руског друштва црвеног крста у Панчеву а од новембра 1931. у Београд се преселила из Прага и Левицка, члан ансамбла Московски художествени театар.³⁰

Тежак живот у избеглиштву, прихватајући се свакојаког посла ради егзистенције, водио је руски Јеврејин Теодор Шилер, настањен у Загребу. Пре емиграције био је књиговођа Руске народне банке у Москви. Са Врангеловим трупама повукао се из Русије, након доминације Црвене армије. Судбина се баш поиграла са овим човеком. Теодор је имао сина Дуку, учесника Првог светског рата, заробљеног 1917. године од стране Немаца и несталог убрзо након ослобађања из заробљеништва. Несрећан отац годинама је чинио крајње напоре да се информише о сину, али безуспешно. Бол због неизвесности синовљеве судбине или потенцијалног губитка, ублажавао је чашицама водке и клековаче. Узалуд се распитивао код руских емиграната са свих страна света, од осталог сина није било ни трага ни гласа. А онда је, сасвим неочекивано, читајући штампу, угледао фотографију и прочитао вест о Дику Шилеру, америчком пилоту тј. свом изгубљеном и вољеном сину.³¹ Неприметно и брзином светлости, из стања туге искорачио је на праг еуфорије и избезумљености.

За неке белоемигранте у Југославији није могуће са апсолутном сигурношћу установити јесу ли јеврејског порекла. Судаћи по њиховим презименима, која су карактеристична за руске Јевреје, постоје индиције да јесу, па ћемо у наредним редовима написати коју реч о некима од њих.

Многи белоемигранти су се током избегличких година налазили у тешкој душевној кризи. Током бујица меланхоличних мисли, депресивних стања и наступа тоталног очајања, несрећници су подизали руку на себе. Лабилни истомишљеници разликовали су се само у примени метода за остварење наумљених мрачних, аутодеструктивних идеја. У Книну су живели супружници, инжењер Слевицки и Марија Слевицки. Због природе посла, Слевицки је изгледа често мењао место боравка. У Сремској Митровици је боравио 1938. године, где је ангажован на грађењу нове железничке пруге. У граду на Сави живела је његова мајка Анастасија

29 *Полијика*, Београд 21. октобар 1936, 23.

30 Тома Миленковић, Момчило Павловић (ур.), *Белоемиграција у Југославији 1918-1941, том I*, ИСИ, Београд, 2006, 149, 261, 262, 277; Тома Миленковић, Момчило Павловић (ур.), *Белоемиграција у Југославији 1918-1941, том II*, ИСИ, Београд, 2006, 344.

31 *Полијика*, Београд 25. април 1928, 6.

Слевицки и родитељи његове жене – Владимир и Евгенија Свинарски. У визиту им је дошла Марија. Бoрaвaк међу својима јoј није пријаo, била је виднo нeрaспoлoжeнa и нeрвoзнa. Жaлeћи сe нa глaвoбoљу, планирaлa је пoврaтaк у Книн, али ју је сyпруг нaгoвaрao дa oстaнe. Приликoм јeднe вeчeрњe шeтњe кeјoм Сaвe, у друштвy свeкрвe, Марија је oдyзeлa сeби живoт, скoчивши у рeкy.³² Тaкo сe тrагичнo зaвршиo живoт јeднe јеврeјскe белoемигрaнткињe.

Њeн сaпaтник, Владимир Шћyкин, пуцao је из рeвoлвeрa сeби у пoтиљaк, у свoм стaнy у Хeрцeг Нoвoм, сeптeмбрa 1933. гoдинe.³³ Овим чинoм, угaшeн је живoт јoш јeднoг јеврeјскoг белoемигрaнтa у Југoславији. Јoш стрaвичнији призoр и јoш дрaмaтичнији исхoд збиo сe крајeм мaјa 1930. гoдинe у изнaјмљeнoј кyћи бeчкoг Јеврeјинa Фрaнцa Фигдoрa, у Хилaндaрскoј улoци, бр. 22 у Бeогрaду. Овaј 33-oгoдишњи прoкyристa Бoсaнскe индyстријскo-тргoвaчкe бaнкe oдржaвao је интимнe oднoсe сa 17-oгoдишњoм гимнaзијaлкoм Тaтјaнoм Фoминoм, рускoм Јеврeјкoм. Зaмршeни љубaвни oднoси нaгнaли сy рeвoлтирaнy Тaтјaнy дa нa спaвaњу, вaтрeним oрyжјeм, хлaднoкрвнo oдyзeмe живoт нaјпрe свoм љубaвникy, a пoтoм и сeби. Тaтјaнa је билa ћeркa инжeњeрa Кoнстaнтинa Фoминa, и зaјeднo сa oцeм и мaјкoм, јoш двe стaријe сeстрe и брaтoм инжeњeрoм, стaнoвaлa је у Бaлкaнскoј улoци, бр.23 у Бeогрaду. Зaвршилa је рeдoвнo шeст рaздeдa Гимнaзијe и привaтнo сe спрeмaлa дa пoлoжи сeдми и oсмi рaздeд сa мaтyрoм.³⁴ Aвaнтyрa сa eлeгaнтним, нaчитaним и шaрмaнтним гoспoдинoм, oкрeнyлa је Тaтјaнин живoт нaглaвaчкe.

Нaгoмилaни живoтни прoблeми oстaвљaли сy oжиљкe нa рaњивy дyшy изгнaникa, нeизбрисивe тrагoвe у сeћaњу и кoнсeквeнцe у примeњивaњу живoтних стилoвa. Прeпуштeни сyрoвoј истoријскoј вeтрoмeтини, бeз рaзyмeвaњa блицкe срeдинe и бeз солидaрнoсти и пoмoћи сa стaнe мнoги белoемигрaнти пoстaли сy мaргинaлни типoви, oдaни пoрoцимa и нeдoличнoг пoнaшaњa. Упрaжњaвaјући нeпoжeљнe aктивнoсти и кoнзyмирaјући прeтeрaнe кoличинe aлкoхoлнoг пићa пoстaјaли сy и ризични пo oкрyжeњe или и сaми пoстaјaли жртвe сличних типoвa личнoсти. Пoслe избијaњa јeднe крвaвe тучe рaдникa крајeм 1930. гoдинe, у нeуглeднoј кaфaни лoцирaнoј у Свeтoникoљскoј улoци у прeдгрaђy Бeогрaдa, тeшкo је пoврeђeн руски Јеврeјин, Шимoн Швигeр, тргoвaчки aгeнт фaбрикe „Вулкaн“. Нa улoци, избoдeнoг нoжeм нa нeкoликo мeстa, прoнaшao гa је дeжyрни жaндaрм и aмбyлaнтнo збринyo. Швигeрa је oзбиљнo рaниo кaфaнски гoст сa сyсeднoг стoлa, Шaндoр Крњa, зидaрски рaдник. Тучи је прeтхoдилa, вeрбaлнa прoвoкaцијa гoстијy и лoмљeњe чaшa и флaшa oд стaнe пијaнoг Швигeрa,

32 *Пoлијикa*, Бeогрaд 9. јун 1938, 14.

33 *Врeмe*, Бeогрaд, 25. сeптeмбaр 1933, 5.

34 *Пoлијикa*, Бeогрaд 30. мaј 1933, 7; *Врeмe*, Бeогрaд 30. мaј 1933, 5.

кога је газда истерао из своје гостионице. Побеснели Швицер улетео је у кафану и почео да туче првог госта на ког је наишао, а то је био већ помешани, припити Шандор. Услед противљења газде, наставили су обрачун ван кафане, да би се ускоро умешали други гости и раздвојили их. Учесници битке, довршили су своје пиће и потом прешли у другу кафану, где су се убрзо поново посвађали и одакле су изашли на улицу да поравнају рачуне. Резултат ове етапе обрачуна пијаница, била је озбиљнија туча и тешко озлеђивање Швицера.³⁵

Док су на једној страни неки страдавали, на другој су поједини низали успехе. Могуће је да је јеврејског порекла био извесни К. Јеврејин, ученик 6. разреда Руске кадетске школе у Сарајеву школске 1927-28 године, добитник прве награде на песничком конкурс у организацији Савеза руских књижевника и новинара.³⁶ У Југославији је кратко време живео и В. Д. Јеврејин, који је био на челу Сверуског црвеног крста а затим и управник Владиног опонумоћеника за смештај руских избеглица у Југославији, пре него што се преселио у Париз.³⁷ Међу бројним истоименим руским презименима, истицала се племићка породица Јеврејин, чији је родоначелник био један јеврејски трговац, по коме је и названа.

Било је и оних који су изградили фину пословну каријеру, постигли велике успехе, прочули се у пословним круговима али са мрљом у биографији услед великих и сензационалних афера у које су били укључени. Имена ових руских Јевреја провлачила су се у афери око кријумчарења скупочених предмета из иностранства, иза чега је стајао опуномоћени министар Александар Боди. У афери Боди-Новаковић-Нечајев један од актера, могуће је био је јеврејског порекла, пошто се презиме Нечајев сусреће међу руским Јеврејима. И супруга Александра Бодија, била је изгледа руско-јеврејских корена. Њена сестра од тетке била је Евгенија Рихтер, из руске колоније у Љубљани, супруга секретара љубљанског велесајма, Ивана Рихтера. Емигрантска породица Рихтер уживала је велики углед међу грађанима Љубљане. С друге стране, Иван Нечајев, настањен у Осиеку, је био рођак Евгеније Рихтер. Главни агент продаје шверцованих Нечајевљевих ћилимова за Словенију, од 1929. године био је још један руски Јеврејин?, инжењер Николај Миљутин, настањен у Бетовеновој улици, бр. 15 у Београду. Део кријумчарених тепиха ускладиштен је био у шпедитерском магацину Николе Витнера, још једног руског Јеврејина?, у Доњем граду Осиека.³⁸ Око ове афере прешлићу се имена бројних личности из

35 *Полијика*, Београд 23. децембар 1930, 6.

36 *Полијика*, Београд 14. мај 1928, 9.

37 Тома Миленковић, Момчило Павловић (ур.), *Белоемиграција у Југославији 1918-1941, том I*, ИСИ, Београд, 2006, 85, 89, 262.

38 *Полијика*, Београд 20. јун 1936, 6.

белоемигрантских кругова, и могуће је да су сви они пореклом Јевреји, јер се презимена која носе јављају код руских Јевреја.

Успешни су у свом послу били и следећи белоемигранти јеврејског порекла: козметичарка Хоровиц; оснивач Руске млекарске задруге Маленбургер; шахиста инж. Левин; професор клавира у музичкој школи „Сџанковић“ Е. Ханукова; сликар-извођач, члан удружења „Круи“ и сценограф запослен у загребачком Народном казалишту Павле Фроман; Маргарита Фроман, бивша примабалерина московског Великог театра настањена у Загребу, редитељ загребачке опере; њен брат Макс Фроман, први играч београдског балета; инж. Вадим Шмит, председник Руског комитета у Југославији, један од југословенских делегата на Општемигрантском конгресу у Паризу³⁹; управница руског деџер вртића у Земуну Л. Левина⁴⁰; Лео Фрајнд, привремено предметни учитељ Државне гимназије у Косовској Митровици⁴¹ и Приштини⁴²; бивши официр Беле армије Оскар Јаковљевич Вајнштајн, инжењер и сулент гимназије у Пећи⁴³; др Херман Њемировски, стоматолог у Загребу, рођен 1886. у Сологубовки.⁴⁴ У јавном сектору, на истакнутим позицијама били су и Леонид Гелфенбајн, државни тужилац Окружног суда у Пећи⁴⁵; инжењер Лав Залеман из Урошевца⁴⁶; наставник Грађанске школе у Ђаковици и Реалне гимназије у Пећи – Иван Кенигсберг.⁴⁷ О наступима Фроманових извештавали су и водећи српски дневни листови, похвално се односећи према њиховом умећу, таленту и интеракцији са аудиторијумом, захваљујући чему „*иодили су иниџерес синоћњем извођењу*“.⁴⁸ А сликар Фроман

39 Тома Миленковић, Момчило Павловић (ур.), *Белоемигранција у Југославији 1918-1941, том I*, ИСИ, Београд, 2006, 158, 192, 292, 293, 294, 295, 296, 299, 310, 311, 364, 367, 369.

40 Тома Миленковић, *Школовање деце емиграната из Русије у Југославији 1919-1941, Завод за уџбенике и наставна средства*, Београд, 2004, 32.

41 Архив Југославије, фонд Министарства просвете, фонд 66, ф. 746, ај.1201, Списак особља Државне Гимназије у Косовској Митровици за предлог буџета за 1927/28 год. I категорија од 25. јуна 1926.

42 АЈ, 66-849-1274, Гимназија у Приштини 3. Подела предмета на наставнике у 1928.-29. шк. години која важи од 23. октобра 1928. год., од 3. новембра 1928.; АЈ, 66-850-1274, Државна реална Гимназија у Приштини, Подела предмета на дан 14. марта 1932. године, од 31. марта 1932.

43 Архив Југославије, фонд Министарства вера Краљевине Југославије, фонд 69, ф. 193, ај.310, Министарство вера Краљевине СХС опште одељење – Епархијској конзисторији Пећ од 28. октобра 1925.; АЈ, 69-193-310, Епархијска конзисторија Пећ од 9. новембра 1925.; <http://olga.weiv.org/english> (приступљено сајту 11. 9. 2016.).

44 *На – kol – glasilo židovske zajednice u Hrvatskoj*, br. 122, studeni / prosinac 2011, 22.

45 *Полиџика*, Београд, 4. март 1937, 23.

46 *Радио Београд – илустировани лист*, Београд, 16. август 1940, 4, 15.

47 *Полиџика*, Београд, 14. октобар 1936, 8.

48 *Полиџика*, Београд 30. март 1928, 11.

у групи декоратера излагао је своја дела на великој уметничкој изложби белоемиграната одржаној у Официрском дому у Београду почетком маја 1928. године.⁴⁹

*

Руски Цигани припадали су социјално најнижем слоју унутар белоемигрантске групације. Поред тога, услед нешколованости најтеже, најређе и најспорије су се пробијали у државно ткиво. Бавећи се недозвољеним пословима, попут многих њихових домаћих ромских сународника, долазили су у сукоб са законом. Они су били најмобилнија групација међу белоемигрантима. Без сталног места пребивалишта, живећи чергарским стилем, мењали су локације широм Југославије на свакодневном нивоу. Мало је било оних са сталним кровом над главом. Сталне сеобе краћих релација погодвале су руским Циганима још из једног разлога – тиме су заваравали траг и напуштали „месѿо злочина“. Овом чергарењу био је сасвим сигурно узрок и њихов карактеристичан тип привређивања. Бавећи се ситним лоповлуком, преварама, гатањем и сличним окупацијама полусвета брзо напуштање подручја деловања погодвало је избегавању одмазди, револтираних и преварених корисника услуга хиромантије и отежавало улазак у траг полицијским потерама. Некада пословне делатности руских Цигана нису биле нимало безазлене, па су се завршавале проливањем крви и смртним случајевима. Ове разбојничке акције руски Цигани изводили су удружени у мање или веће банде па су наликовале којекаквим холивудским филмским призорима.

Средином фебруара 1928. године једна разбојничка банда руских Цигана извршила је у селу Пошинцу у Барањи, два крвава разбојништва а у селу Каранцу неколико дрских крађа. По извршењу ових преступа упутили су се ка Кнежеву, покушавајући да заметну траг и пређу у Славонију. Хитром интервенцијом жандармеријског наредника Валентина Слапара, који је обавестио све локалне и регионалне органе реда и предузео потеру за преступницима, ушло се у траг ове циганске банде. У возу, на путу за Осијек, наредник Слапар позвао је двојицу руских Цигана да се предају, али је сасвим неочекивано уследио напад хладним оружјем једног од њих, коме је Слапар само пуком срећом измакао. Због бројних путника жандарм није смео употребити ватрено оружје против нападача, па их је разоружао и уклонио опасност физичком силом. Убрзо су у воз ушли и припадници осијечке полиције и притекли у помоћ угроженом колеги. Руске Цигане су ухапсили и одузели им оружје које су пронашли код њих (ножеви и једна српска брзометна пушка). Каснијом истрагом утврђено је да су припадници ове банде руских Цигана учествовали и у другим разбојничким акцијама. У Ђуприји су начинили крађу опљачкавши 36.000 динара у готовини а 38.000 динара

49 *Полиѿика*, Београд 4. мај 1928, 8.

у хартијама од вредности. Новчане крађе починили су и у Крагујевцу и Птују, четири крађе у засеоку Грабовац и напад на железничку станицу и њеног шефа у Чеминцу.⁵⁰

На мети руских Цигана најчешће је било сеоско становништво, непросвећени друштвени елементи, наивни и сујеверни људи. Служећи се преваром и обманом руски Цигани долазили су до материјалне добити или у ситуацију да отуђе имовину преварене клијентеле. Намераивши се углавном на имућне сељаке успевали су да их опљачкају, подваливши им враџбине и погађање судбине у шта су оштећени сељаци веровали. Једна група руских Цигана крстарила је Подунавским срезом 1936. године и успешно одрађивала посао који је најбоље умела да чини. Препредени руски Цигани, улазили су у куће богатих сељака и ординирали на тај начин што су Циганке гледале у карте, заносиле се и у таквом стању погађале судбину лаковерним сељацима, док су Цигани разгледали унутар кућа и у двориштима шта се од вреднијих ствари налази, па би ноћу долазили и пљачкали. Занимљиво је да сељаци уопште нису сумњали на ове Цигане, што због њихове лакомислености, што зато што су Цигани успевали да им погоде ствари које су их интересовале. Тако су погађали током сезона суше када ће пасти киша, када ће падати град а једном сељаку су предвидели скорији велики новчани добитак, што се и збило када је убрзо дотични сељак добио писмо из Америке у коме га обавештавају да је добио наследство од свог тамошњег рођака. Ова група Цигана ухапшена је у Азањи приликом крађе у домаћинству Милутина Пајића, на исти начин практикован и описан у горе наведеном делу текста. Власник је приметио нестанак 11 великих дуката и много других драгоцености чуваних у једном сандуку па је за руским Циганима упућена потера. Убрзо је ова банда ухапшена али опљачкане ствари нису нађене. Банда је била састављена од 10 чланова и то: Јосип Јаров, Иван Чаконa, Лепка Ковачевић, Михаило Шаров, Марија Чавка, Олга Карошков, Стеван Иванов, Стеван Коларов, Капор Коларов и Јосип Иванович.⁵¹

Авантуристичке активности руских Цигана окончавале су се понекад пред судским органима па је епилог добијао легислативну форму. Жртве руских Цигана нису били само староседеоци већ и сами руски белоeмнгрaнннн који су им се обраћали за помоћ или са њима долазили у контакт и дубље везе, без обзира на разлог интеракције. Чак је било и примера љубавних односа између Руса и руских Циганки. „Забрањене везе“ изазивале су осуду и противљење најближих сродника. У очајању, огорчена родбина обраћала се за помоћ и надрилекаркама – руским Циганкама. Тако је Ана Саликова, избеглица из Одесе, чији је син Олег ступио у однос са једном руском Циганком,

50 *Полићика*, Београд 26. фебруар 1928, 7.

51 *Полићика*, Београд 26. јул 1936, 16.

користила услуге циганске врачаре Кате Грачанинове надајући се раскиду везе и „ослобођењу“ сина од недозвољених релација. Врачара Ката, која је била у сродству са Олеговом девојком, служила се најмаштовитијим начинима да од странке стекне какав бенефит. Непрекидним изнудама, претњама, проклињањем, условљавањем примене неопходних ритуалних радњи и магичних обреда извучила је од Ане разноврсна добра. За спасење сина Ката је Ани тражила 5.000 динара; још додатних 54 динара за свеће које су јој требале за магијске радње; за Тајну вечеру 300 динара; за умилостивљење вила Ана је врачари Кати дала 300 динара за спаљивање, свилене чарапе, доњи веш, комбинезоне, хаљине, 9 метара црвеног и 9 метара црног платна; за задовољење главне виле Ана је морала купити једну јагњећу главу, убити мачку, одсећи јој главу и узети крв; док је Ката Ани дала неки напиток да послужи Олега. Врачара Грачанинова осуђена је на 3 месеца строгог затвора, 300 динара новчане казне или додатних 5 дана затвора и паушално 250 динара. Општењеној Ани Саликов пресуђено је да врати 1.715 динара и плати 500 динара за трошкове судског поступка.⁵²

*

Прошлост белоемиграције у Југославији није истражена у оној мери у којој је био њен значај, допринос и улога у друштвеном развоју, изградњи и јачању домаћина. Разлог томе треба тражити и у идеолошком отклону водећих представника послератне југословенске историографије, вољних да препусте заборава читав један, богат и динамичан део југословенске историје коју су градили политичко неподобни елементи. Тек по распаду комунизма у Југославији, начињени су благи кораци ка исправљању овог неправедног научног пропуста. Као резултат тих истраживања почели су да се појављују у јавности први радови који су бацили зрачак светлости на ову, дотле слабо познату тематику. И тако настала капитална дела обрађивала су само одређен тематски оквир – белоемигрантско школство, културу и архитектуру, црквене прилике и биографије истакнутих белоемигрантских појединаца из света уметности и науке, што је чинило врх леденог брега. Остала је читава непрегледна површина разноврсног белоемигрантског социјалног рељефа, без које прича о њима остаје незавршена а потпунија и правилнија онда када изађе из анонимности. Од неруских народа међу белоемигрантима у Југославији једино је донекле изучена повест Калмика. Овај рад баца светлост на неке нове, досад непознате податке о калмичком искуству међу Србима али пружа увид и у живот и функционисање још неких белоемигрантских етничких мањина. Скроман прилог откривању историјске истине покривене велом таме, обухватио је овом приликом сасвим занемарене белоемигранте ромског и јеврејског порекла. Све три мањине, иако су водиле

52 *Политика*, Београд 10. септембар 1936, 11.

другачије начине живота, практиковале бројне посебности и придржавале се својих специфичних, наслеђених образаца понашања имале су сличну, трагичну судбину. Њихова међусобна и коегзистенција са осталим народима показала се могућом и успешном у међуратном, југословенском демократском друштву али је опстанак ових народа дошао под највеће искушење током владавине терора тоталитарних система. Њихов колективни животни пут добрим делом су зауставили нацисти из расистичких и комунисти из идеолошких и реваншистичких разлога, током и непосредно после Другог светског рата. Под ударом ових политика, ниједна од заједница није успела да се опорави јер се број преживелих сводио на ретке појединце, нити опстане на овим просторима у већем броју.

Необјављени извори

Архив Југославије

Фонд Министарства просвете Краљевине Југославије

Фонд Министарства вера Краљевине Југославије

Штампа и периодика

Време, Београд (1927, 1933, 1938)

Илюстрированная Россия, Paris (1927)

Полиџика, Београд (1925, 1927, 1928, 1930, 1932, 1933, 1934, 1936, 1937, 1938)

Правда, Београд (1938)

Радио Београд – илустровани листи, Београд (1940)

На – кол – glasilo židovske zajednice u Hrvatskoj, Zagreb (2011)

Дневници

Караоглановић 1961: Сима Караоглановић (ур.), *Дневник Жење Козинској*, Просвета, Београд.

Литература

Berberova 2002: Nina Berberova, *Ljudi i lože – ruski slobodni zidari u dvadesetom veku*, Paideia, Beograd.

Гаон 2011: Александар Гаон (ур.), *Знамениити Јевреји Србије – биографски лексикон*, Савез јеврејских општина Србије, Београд.

Миленковић 1998: Тома Миленковић, *Калмици у Србији 1920-1944*, TRACO / ИСИ, Београд.

Миленковић 2004: Тома Миленковић, *Школовање деце емиграната из Русије у Југославији 1919-1941, Завод за уџбенике и наставна средства*, Београд.

- Миленковић, Павловић 2006: Тома Миленковић, Павловић Момчило (ур.), *Белоемиграција у Југославији 1918-1941, њом I*, ИСИ, Београд.
- Миленковић, Павловић 2006: Тома Миленковић, Момчило Павловић (ур.), *Белоемиграција у Југославији 1918-1941, њом II*, ИСИ, Београд.
- Rigg 2002: Bryan Mark Rigg, *Hitler's Jewish soldiers – The untold story of nazi racial laws and men of Jewish descent in the German military*, University Press of Kansas, Lawrence.
- Ристовић 1998: Милан Ристовић, *У њојрази за ујочишићем – Југословенски Јевреји у бексћиву од холокауста 1941-1945.*, ЈП Службени лист СРЈ, Београд.
- Sarfatti 2010: Michele Sarfatti, „Tra uccisione e protezione - I rifugiati ebrei in Kosovo nel marzo 1942 e le autorità tedesche, italiane e albanesi”, *La Rassegna Mensile di Israel*, vol. LXXVII, n. 3 (settembre-dicembre 2010), pp. 223-242.
- Шкодрић 2009: Љубинка Шкодрић, *Минисћарсћиво ѡросвешће и вера у Срдији 1941-1944 – Судбина инсћишићуције ѡод окућацијом*, Архив Србије, Београд.

Интернет

-<http://olga.weiv.org/english>

Milos M. DAMJANOVIC

ATYPICAL RUSSIANS: KALMYKS, JEWS AND GYPSIES AMONG WHITE EMIGRANTS IN THE KINGDOM OF SCS / YUGOSLAVIA 1918-1941

Summary

In the newly erected state after the First World War, the Serbian people became a part of a community together with new peoples, and built new interethnic experiences and relations. During the interwar period, the Serbs achieved interactive social relations not only with the traditional peoples of the Yugoslav territories, but also with ethnic elements that arrived in modest numbers from the vastness of the Euro-Asian fields. Among the numerous and diverse Russian white emigrants, which the wheel of history brought and halted on Serbian ethnic and historic territories, the atypical Russians also found themselves there. They were non-Slavic Russian minorities, such as Kalmyks, Jews and Gypsies. The Kalmyks' history, private life and collective past in the area of Yugoslavia had only been discovered in the domestic and international historiography to a certain extent. The goal of this paper is to – at least partially – shed light and give insight into that segment of the Yugoslav and white emigrant past. The reconstruction of their lives has been done mainly through the press of the time that offers a significant amount of information and represents an important historic source for that research subject. Even though, only exclusively, some members of these ethnic groups left a significant mark in Serbian culture, and no matter that they did not manage to survive as a compact community, due to violent and tragic episodes in the Balkan past winds, their spatial and temporal existence was a constituent part of the peoples in the Balkans, which makes this community sufficiently interesting to be researched and being an important contribution to the ethnic and minorities studies.

Key words: White Emigration, Russians, Kalmyks, Jews, Gypsies, Yugoslavia, Serbs.